

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІНСТИТУТ КУЛЬТУРИ

До 65-річчя ХДІК

КУЛЬТУРА УКРАЇНИ

Збірник статей

Випуск 2

Харків ХДІК 1994

ХАРКІВСЬКИЙ МІТЕЦЬ ОЛЕКСА СЛІСАРЕНКО -
ІСКРАВА СТОРІНКА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРА

Характерною відзнакою сучасного літературного процесу в Україні є повернення в літературу несправедливо забутих письменників та зростаючий інтерес до їхнього життя і творчості. Дішов час і до постаті, яку сучасники називали нашим О'Генрі, а його новели - "авантюрними". Майстер містифікації, талановитий есеїст, автор перших українських детективів та фантастичних оповідань - все це Олександра Слісаренко /справжнє прізвище Слісар/. Його ім'я вперше з'явилося на сторінках журналу "Рідний край" у 1911 р. А вже з середини 20-х років Слісаренко - один з найбільш друкованих та популярних авторів України, своєрідні твори якого викликали багато спречань та досліджувалися критиками українськими критиками того часу - М.Зеровим та О.Білецьким. Але після арешту у 1934 році ім'я письменника намагалися витерти з пам'яті та викреслити з історії української літератури. Окреме забуття перервався лише у 1966 році, коли у видавництві "Дніпро" вийшла збірка творів О.Слісаренка "Бунт: Романи, повісті, оповідання", яку підготував І.Дузь. Та справжнє відродження письменника розпочалося лише в останні роки, з виходу у 1990 р. впорядкованої М.Насиком книги "О.Слісаренко. Чорний ангел: Вірші. Новели. Повісті. Роман".

Безумовно, ім'я О.Слісаренка привертає увагу не тільки як репресоване і тому забуте, а заради згадане. Проза та лірика О.Слісаренка, пройшовши випробування часом, не втратили свого гострого сприйняття світу. До них звертаються сучасні літератори та дослідники, ім'я письменника неодноразово зустрічається у спогадах сучасників, свідків 20-30-х років, а його остаточне відродження потребує ще раз перегорнути маловідомі сторінки біографії українського письменника.

Олександра Андрійович Слісаренко /28 (16) березня 1891 - 3 грудня 1937?/ народився на хуторі Канівцевому Вовчанського повіту на Харківщині /зараз Шипутове Великобурлуцького району Харківської області/ в сім'ї чимаря /за сучасними автобіографічними припущеннями батько письменника до революції працював керуючим

у різних панських маєтках/. Багатодітна сім'я Снісарів у пошуках нових заробітків часто переїжджала з місця на місце. В 9 років хлопчика віддали до сільської школи в с.Хатне Велико-бурлуцького повіту /масто: графа Генрикова/. В 1901 р. він уже учень двокласої школи м.Іготина, потім церковноприходської школи с.Сергіївка біля Лебедина. Вчився охоче і легко. По закінченні деякий час робив у місцевій конторі, згодом учився з Кучерівській сільськогосподарській школі на Курщині, а з 1906 по 1912 роки "в одній із кращих шкіл на Україні - Харківській хліборобській школі" /з автобіографічної новели/. Учень "хліборобки" почав писати.

Про вірші цієї гори письменник згадує у новелі "Менестрель і імортель": "Мій перший вірш був про акацію..."¹. Потім були публікації, також поетичні, в журналах "Рілля", "Дніпрові хвилі", "Літературно-науковий вісник", "Село" та в Харківському часописі для інтелігенції "Сніп".

У 1912 р. Снісаренка мобілізовано у царську армію. З 1914 по 1918 рік на фронтах першої світової війни пройшов шлях від рядового до офіцера-артилериста. У 1918 самовільно демобілізувався і приїхав до Києва. Перша поетична збірка "На березі Кастальському", надрукована у 1919 р. у Харківському видавництві "Сяйво", викривала його прихильність до символізму. У Києві разом з М.Любченком і М.Семенком організував "Альманах трьох" /1920 р./. Тоді ж вступив до літературної групи "Асоціація панфутуристів" /"Аспанфут"/, з 1923 - "Асоціація працівників комуністичної культури" /"Комункульт"/. Даніна футуризму в ліриці - збірка, "Поєми" /Харків: Панфутуристи, 1923/. Період учнівства закінчився. З свідчення самого письменника, "лише з 1914 р. після переїзду до Харкова, в атмосфері кипучої діяльності столиці центр роботи переноситься на літературу".

У 1924 р. став членом Спілки пролетарських письменників "Гарт". У тому ж році в Державному видавництві України /ДВУ, Харків/ вийшла його перша прозова збірка "В бологах". Слідом було надруковано збірки оповідань "Шантати" /1926/, "Сотня тисяч сил" /1925/, "Сліди бурунів" /1927/, "Камінний виноград"

¹ Універсальний журнал. - Харків, 1928. - № 2

/1927/, "Президент Кислокапустянської республіки" /1928/. Сучасників вразила надзвичайна простота новел, відсутність традиційного для того часу ліричного, романтичного, героїчного, тобто виключного. Першим своєрідність поетики письменника відкрив О. Білецький. Серед рис, формуючих стиль Слісаренки, він називав "оповідний характер", динамізм, стислу скомпонованість сюжету /альманах "Плуг": Кн. I-1924; журнал, - № 3/ "Червоний шлях".-1926. - № 3/.

У 1926 р. в Харкові вийшов перший зошит Вільної Академії Пролетарської літератури /ВАШЛІТЕ/ з літературним маніфестом О. Слісаренка "В боротьбі за пролетарську естетику", в якому стверджується, що "заміна естетичних уявлень на ідеологічні знаменує собою цілковиту безперспективність". Протягом 20-30-х років на сторінках Харківських журналів "Червоний шлях", "Критика" друкувалися рецензії письменника, в яких він відкрив і свої "фахові секрети" /власний вираз О. Слісаренка/: "Я навмисне беру рядових людей, буденне життя, обминаю моменти злободенності тільки матеріал надто мінілиний, придатний лише для художніх речей, що друкуються негайно... Свої речі пишу не для газети". В сучасній літературі Слісаренко не сприймає "композиційну рахитичність", "композиційну безпорадність автора", "композиційну розхристаність, яку хочуть замазати риторикою, балаканиною". Його неприємно вражає "несистематизованість і нехарактерність фактів і дієвих осіб", він ратує за сюжет, а не "сюжетові уламки, склеєні письменником залежно од потреби".

Переломні епохи завжди народжували бажання побути стороннім спостерігачем. Жанр бестіарія дає таку змогу. Світова література знає "Метаморфози, або золотого осла" Апулея. "Життєву філософію kota Мура" Гофмана, "Дослідження одного пса" Кафки. У 1925 р. Булгаков написав "Собаке серце" /опубліковано тільки у 1987 р./.

Свій бестіарій "Шпончине життя та смерть" Слісаренко надрукував у Харківському журналі "Дешеві бібліотека красного письменства" /1928 р., № 70/. Дореволюційна та післяреволюційна дійсність відображена очима болонки Зізі - Шпоньки. Іронія, за яку завжди ховається український письменник, - риса, притаманна його стилю, з'являється ще й засобом вивчення реального життя: "Автор, грубий грозаїк, не любить відходити від

сучасного дня в прекрасну напівмістичну старовину. Зізі - то містика минулого, Шпонька - це реальне сьогодні. Те ж. реальне життя вимушує Зізі забути образи, відгукуватись на Шпоньку і "собачій породі святкувати перемогу над культурними традиціями", бо "нові господарі дали їй згризок ковбаси зі смачним мотузком та шкуринку хліба". В фіналі повісті - гротеска Шпонька несподівано гине під колесами трамвая, а автор для епілога знаходить іронічні, сумні слова: "Не думайте, любий читачу, що я хотів вивести тут якусь мораль. Щоправда, Шпонька загинула, побігши на клич старого життя, але вона могла б і не загинути, коли б не випадковий вагон трамвая". "Трапляються зближення дивовижні", - писав Цукіні. Дійсно, гине булгаківський Берліоз під колесами трамвая, бо запродав культурні традиції минулого, страчує свою героїню Слісаренко, бо не хоче нової антигероїні - продовження Шарікова?! Те, що трамвай Слісаренка і Булгакова вирушають майже в один час, підкреслює, що український та російський письменники - це діти свого часу, часу з родовими плямами дияволяди, фатальності, чортівни.

У 20-30-і роки Слісаренко активно співробітничав у харківських видавництвах: він редактор відділу художньої літератури в ДВУ, головний редактор видавництва "Книгоспілка", входив до Контрольної Ради ВАШІТЕ. Разом з О.Вишнею, М.Йогансеном, Левком Ковалівим, Ю.Смоличем створив у Харкові у 1928 р. "Універсальний журнал" /"УЖ"/ - цікавий, інтригуючий, в якому не було "набридливої пропагандивної січки" /Дм.Нитченко. Від Земкова до Мельборну: Спогади про літературне життя у Харкові у 20-30 рр. //Березіль.-1992. - № 3/.

В 1929 р. Слісаренко став одним із організаторів "Техномистецької групи А", що відстоювала "синтез праці митців, техніків та вчених". Брав участь у створенні "Бібліотеки художньої літератури" при ДВУ; "Дешевої бібліотеки красного письменства", серії "Повісті і романи для дітей", серії "Романи і повісті", щомісячного періодичного видання при харківському видавництві "Український робітник". Разом з харківським письменником М.Мищенком у 1927 р. створив ряд книжок для дітей: "Дітям про хліб", "Жовтентам про піонерів", "Хто нас боронить", "Хто будував дім". У 1928 р. в "Книгоспілці" надруковане і відрізане

оповідання для дошкільників "Дід Мартин". Написав повість для юнацтва "Місто Білого Сонця". У тому ж році вийшла збірка вибраної лірики "Байда", двічі ж оголошену в журналі ВАШІТЕ /1927 р., № 1,3/, збірку поезій "Вокзали" читач так і не побачив. Письменник працював наполегливо: 1928 р. - повість "Ент", 1929 - роман "Чорний ангел", 1930 - вибрані твори в 3-х томах /Харків: Книгоспідка/, 1932 - повість "Страйк", основою сюжету якої взято період навчання в харківській "хліборобці"; 1931-1933 - зібрання творів в 6-х томах /Харків: Рух/.

У 1928 р. вибрані новели Слісаренка було перекладено російською мовою - збірка "Душа мастера", у 1930 р. російською вийшов роман "Черный ангел" з передмовою О. Білецького.

У 1931 р. у Харкові і видавництві "Література і Мистецтво" з'явилася таємна "Посмертна збірка творів. З портретом автора, некрологом та примітками" Буца Змелька. Тільки одного разу послугувався О. Слісаренко цим псевдонімом. Містифікуючи, пародуючи, він дав блискучий аналіз тогочасної української літератури. Тамфлет О. Слісаренка разом з есе Є. Зам'ятіна "Я боюсь" зараз сприймається як проникливе провіщення, застереження.

Існує кілька припущень, чому письменника недільним вечором 29-го квітня 1934 р. у власній квартирі № 34 будинку письменників "Слово", що по вул. Барачній, 9, а нині Культури, було заарештовано. На політичному процесі СВУ /"Спілки визволення України", 1930/ громадським обвинувачем виступив? "Хлібну ріку" /1932/ - роман про колективізацію - написав?! Нетрадиційний, авантюрний, пригодницький, іронічний стиль прози, від якого не захотів відмовитись? Гостра відповідь М. Горькому /1927 р./ на його заборону видати роман "Мати" українською мовою? "Вина" в причетності до ВАШІТЕ?

Обшук проводився в присутності письменника Віталія Чигирика /Його заарештовано 22 квітня 1937 р., страчено 15 листопада 1937 р./ . За вироком Військового трибуналу Українського військового округу від 08.04.1935 р. О.Слісаренка позбавлено волі на 10 років, прав - на 3 роки, "без конфіскації имущества ввиду отсутствия такового". Вислано на Соловки. З певністю про дату смерті можна буде відповісти лише після того, як відкриються матеріали Військової колегії Верховного суду СРСР. Існує кілька стверджень. У свідцтві про смерть, яке було видано у 1958 р. членам сім'ї письменника після його реабілітації, стоїть 5 березня 1943 р. За іншими даними - розстріляно 3 грудня 1937 р. за постановою Трійки УНКВС по Ленінградській області від 09.10.37.

Реабілітація відбулася 19 вересня 1957 р. на основі свідчень письменників О.Копиленка і Ю.Шовкопляса.

Олекса Слісаренко володів різними літературними жанрами. Він писав вірші, гумористичні короткі оповідання, новели, повісті, романи. І ще він був чудовим полемістом, стилізатором. Свідцтвом тому є "Посмертна збірка творів" Омелька Буца, професора скотарства і ветеринарії - містифікації О.Слісаренка. ¹

¹ Омелько Буц. Посмертна збірка творів з портретом автора, некрологом та примітками.- Харків, ДВОВ "Література і мистецтво", 1931.- С.31, 34-37.